

Temel Demirer: ERMENİ SOYKIRIMI'NIN BELGESİ VAR (MI?)[*]

Posted on 15/08/2019

“Geçmiş asla ölü değildir; geçmiş, geçmiş bile değildir.”[1]

1915, Ermeniler için “Medz Yeğern/ Büyük Felaket”, Süryanîler için “Seyfo/ Kılıç”, Rumlar için ise “Sfagi-Xerisomos/ Katliam” demektir; yani soykırımın kardeş dillerdeki telaffuzu budur; böyledir.

Ben de bunu telaffuz edip, yüksek sesle dillendirdiğim için TCK 301’den bir kaç kez yargılanıp; dönemin AKP’li Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin’in, “Ben devletime katil dedirtmem,”[2] kostaklanmasının muhatabı olmuştum...

Sonrası da geldi; Süleyman Demirel Üniversitesi’nden Erman Şahin “Soykırım” dediğim(iz) için[3] “Bilimsel Etik ve Yöntem”(!) dersi(?) veriyor şunları diyerek:

“Ermeni gazeteci Hrant Dink’in trajik bir suikast sonucu hayatını kaybetmesinin ardından, Temel Demirer ve Sibel Özbudun tarafından ‘1.500.001’inci Ahbarik’ başlığı altında Ermeni Meselesini ele alan bir makale kaleme alındı. Dink gibi önemli bir şahsiyetin öldürülmesine ahlâki olarak tepki göstermek anlaşılır ve gerekli ise de, yazarlar makalelerinde bunun çok ötesine gitmekte ve trajik 1915 olayları üzerine polemiğe girmektedirler. Ayrıca makalede kullanılan alıntılar ve atıfta bulunulan kaynaklarla ilgili olarak bazı etik sorunlar öne çıkmaktadır. Nitekim yazarların dipnotları dikkatle kontrol edildiğinde aslında yazarların referans verdikleri eserleri görmedikleri ancak bunlara atıfta bulunan başka yazarlardan (referans hatalarıyla birlikte) kopyaladıkları görülmektedir.”[4]

Resmi ideoloji “akademisyeni”nin “Belge yok”, “Palavra” demeye getirdiği, “Soykırım gibi ağır bir suçun üzerinde temellenen yapının tarihi”[5] başka türlü savunulabilir mi?

Yüzlerce kez tanık (ve taraf!) olduğumuz hâliyle, “Elbette Hayır”!

“Nasıl” mı?

Gayet “basit”: Hiçbir biçimde inkârı mümkün olmayan gerçek şudur: 1915 yılından önce coğrafyamızda her beş kişiden biri Ermeni iken, bugün bu sayı bin kişiden biri bile denemeyecek kadar azalmıştır!

“Neden” ve “Niçin” mi? Bunun yanıtı, elbette tarihtedir...

BİRAZ TARİH

“Tarih yalan söylemez, tarihçiler yalan söyler”ken; Türkiye’de egemen sınıfın resmi tarihi, onun kendi egemenliğini sürdürmesinin temel bir vasıtası, aracıdır.

Egemenler resmi tarihin belli başlı unsurları olan Ermeni-Rum-Kürt düşmanlığı yanında; komünist düşmanlığı vasıtasıyla daima hedef şaşırtarak işçileri ve diğer emekçi halk kitlelerini birbirine karşı kışkırtmış ve aralarında güvensizlik tohumları ekerek; iktidarını pekiştire gelmişlerdir.

Bu bağlamda tarih, “tarihçiler”e, resmi ideoloji “akademisyenleri”ne bırakılmayacak kadar ciddi politik bir meseledir.

Yine “Nasıl” mı?

“Yalan olduğu kuşkuya yer bırakmayacak” notunu düştüğü Ermeni Soykırımını hakkında Emekli Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Başkanı Alev Kılıç’ın aktardığı üzere:

“Bu tarihi acıları Anadolu halkı olarak, Türk ve Ermeni birlikte yaşamıştır. Yerleşmiş bir tanım ile bu ‘mukatele’ karşılıklı yaralar açmıştır. Savaşın mağlubu olan Ermeni nesil, ‘kendim ettim-kendim buldum’ bilinci içinde, acılarını içine atmasını bilmiş, bunları anılarına dökmüş ve hikâyeleştirmiş ancak yeniden intikamcılık veya siyasi hesaplaşma içine girmemiştir. İkinci, üçüncü ve sonraki nesillerde ise farklı bir yaklaşım ortaya çıkmış, 1960’lı yıllardan itibaren yeniden bir siyasi hesaplaşmanın tohumları atılmaya başlanmıştır. Soykırım iddiası tarihi veya hukuki temeli bulunmayan, bütünüyle siyasi bir iddia, Türkiye ile yeniden hesaplaşma girişimi olarak ortaya çıkmış, bir anlamda Türkiye’ye dostunu ve düşmanını ayırt edebilme vesilesi yaratmıştır.”[6]

Dikkat: “Savaşın mağlubu olan Ermenilerin ‘kendim ettim-kendim buldum’cu mukatele yarası”ndan, “Ermeni propaganda söylemi”nden, “beyin yıkama süreci”nden, “siyasi hesaplaşma”sından söz edilip; tarihi gerçekler tanınmaz hâle sokuluyor! Kırimdan geçmiş Ermenilerin suskunluğu bir çeşit “suçluluk duygusu”, anne-babalarının, dedelerinin acılarını gündeme getiren ikinci-üçüncü kuşak ise “beyni yıkanmış” olarak tanımlanıp, soykırımı gerçekleştirenler “aklanıyor”!

Öncelikte Ermenilerin coğrafyamızın otokton ve kadim halkı olduğunun altını çizerek hatırlatalım: Ermeni halkının dört bin yıldan daha eskiye ulaşan tarihi içinde ulus bilincinin en yüksek seviyeye ulaşması XIX. yüzyılda gerçekleşti.

Milattan önce Karadeniz, Akdeniz ve Hazar Denizi arasında uzanan bir krallık oluşturduğu Dikran II dönemi, Ermeni milliyetçiliği için içi boş bir Turan ülküsüne benzetilebilir. M.S. 301 yılında Kral Dırtad’ın Hıristiyanlığı benimsemesi ile Ermenilerin tarihteki ilk Hıristiyan devlet olduğu da tartışmalı bir konu. Kralın Hıristiyan olması ile halkın da bir günden

öbürüne dinini değiştirdiği savı temelsiz bir iddia. Tersine, toplumun birkaç yüzyıl boyunca pagan inancını koruyabilmek için ciddi direnç gösterdiği, Hıristiyan inancının kanlı baskılarla, kılıç zoruyla kabul ettirildiği Ermeni resmi tarih yazımının görmezden geldiği bir gerçekliktir.

451 yılında ise Sasani Krallığı'nın Zerdüşt inancını zorla dayatmasına karşı bir direniş olan Vartanlar Savaşı da ulusal birlik fikrinin en önemli temel taşını oluşturur.

Ancak modern anlamda ulus bilinci XIX. yüzyılda, Ermenilerin devletleri olmayan bir dönemde şekillendi. O yüzden de bu bilincin şekillenmesinde askeri güç birikimi veya devlet himayesinde gelişen bir sermaye birikimi değil, toplumun bütünüyle katıldığı aydınlanma süreci, okullaşma, devrimci ideolojiler, sanat ve edebiyatta kaydedilen sıçramalar belirleyici oldu.

1800'lü yılların ortalarına gelindiğinde, Ermenistan'da ve Ermeni nüfusun bulunduğu her yerde inanılmaz bir okullaşma yaşandı. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı şehirlerinde açılan misyoner okulları da bu aydınlanma seferberliğine büyük katkı sağladılar. Ancak bu önemli uyanış tarihin tuhaf bir çelişkisi olarak, gitgide dinsel bağnazlık temelinde yükselen karşıt bir milliyetçiliğin kucağında gerçekteşiyordu.

Nitekim bu karşıt milliyetçilik akımı varlığını Türk-İşlâm ittihadı ile, diğer bir deyişle yayılmacı Turan ülküsü ile şekillendirdiği için, 100 yıllık bir zaman diliminde hem Ermeniler hem de onlarla birlikte benzer bir aydınlanma süreci yaşayan halklar imha edildiler.[7]

Tarihsel süreci hatırlayın: Kıyıma uğramak Osmanlı döneminde, Müslüman olmayanlar tarafından bir çeşit kader olarak algılanırdı. Bir çeşit fırtına, bir çeşit deprem gibi... Tıpkı Yahudilerin pogromu bir çeşit kader olarak kabul etmeleri gibi... Giden gider, arkasından sağ kalanlar yaralarını sarar, yaşam şu ya da bu şekilde görece normalleşirdi.

Direnmek, daha fazla kıyıma uğramaya neden olur diye düşünülürdü. Her şeye karşın biat, onursuzca da olsa hayatta kalmanın tek yolu olarak düşünülürdü. Yahudi halkı bu nedenle sessizce boyun eğerek toplama kamplarına yürüdü. Tehcire çıkarılan Ermeniler de... Hatta, birçok Ermeni devrimci köylere gelip yaklaşan felaketten ve direnişten söz ettiklerinde, “Siz bizi kestireceksiniz” denilip tepki görmüşlerdi.[8]

Dar-ül İslâm barış içinde yaşamayı simgelerdi, her ne kadar ikici sınıf statüyü kabul etmek, yüksek vergiyi ödemek anlamına gelse de. Dar-ül İslâm’ın koşulu, koşulsuz biatti. Biatın bittiği noktada, artık Dar-ül Harb dönemi başlardı. Cihat yani Kutsal Savaş. Bütün güvencelerin, hoşgörü ve hakkın ortadan kalktığı durum. Arkasından yeniden biat edildiğinde, yeniden Dar ül İslâm’a, yani barış evine geçilirdi.

1839 yılında Tanzimat ilan edilip, tellallar “Artık gavura gavur denmeyecek” diye bağırarak dolanmaya başladıklarında, bunu ciddiye alan gayrimüslimler, fiili olarak yürürlükte olan şeriatın acımasız kıyımları ile yüz yüze kalacaklardı. 1914 Kasım’ında, I. Dünya Savaşı’nın bir parçası olarak Cihat ilan edildiğinde, kıyımın jenoside, tam temizliğe” dönüştüğü moment yaşanıyordu. Cihatın her şeye karşın bittiği bir nokta vardı. Jenosidin ise yok...[9]

O hâlde tarih olmuş bitmiş bir olgu olarak düşünülmemeli ve geçmişle gelecek arasında olan ilişki yukarıdan, devletler düzeyinde okunmamalıyken; “geçmiş”, geçmemiştir. Tam da bunun için akademik bir disiplin olarak tarih, genel kabulü ile insanlığın “geçmiş”ini irdeler.

Ne var ki bu genel kabulün önemli başvuru kaynağı büyük çoğunlukla muktedirlerin, egemenlerin siparişe yazdırdığı mersiyelerden oluşmaktadır. Bunlara vakanüvislerin, seyyahların kayda geçirdiği bilgileri de ekleyerek oluşturulan bilgi havuzunda insanlığın tarihini tanımlamak kolay olmuyor.

Tarih biliminin gelişiminde insanların düşünce yapılarındaki değişim belirleyici olmuştur. Günümüzde, arşiv kayıtlarındaki resmi mühürlü belgelerden başka kuş tanımayan tutucu

anlayış lime lime dağılıyor. Hrant Dink'in katıldığı bir TV programında, adının önünde akademik sıfatlar olan bir tarihçinin durup durup "Hani bunun belgesi" diye sorgulamasına cevaben Dink, "Her Ermeni ailesi bir belgedir," demişti.

Bütün bir halkın iliklerine kadar işlemiş tarihsel yaşanmışlığı belge noksanlığına dayanarak inkâr etmeye yeltenenlere verilebilecek en anlamlı yanıtı bu.

Günümüz tarihçiliği artık kralların, imparatorların savaş hikâyelerini konu aldığı zaman, sıradan bir neferin, orduda patates ayıklayan bir aşçı yamağının evine yazdığı mektubu çok daha değerli bir belge olarak değerlendiriyor. Bir anlamda madunların tarihi, yaldızlı ciltlere konu edinen anlatıların üzerinde bir değer, bir anlam ifade ediyor...

Bu yeni tarih anlayışında öne çıkan kavramlardan biri de 'mikro tarih' sözcüğü ile tanımlanıyor. Çok geniş coğrafi alanlarda yaşanan egemenlik mücadelesini toptancı bir anlatıyla ve bolca hamaset sosuyla tatlandırılan anlayışın alternatifi tek bir kentin, kasabanın, hatta köyün yaşadıklarının incelenmesi oluşturuyor. Meseleleri bu ölçekte değerlendirmek çok daha somut ve insan odaklı bir tarih öğrenimine yol açıyor zira.[10]

Bunlar, göz önünde bulundurulduğunda "soykırım" meselesinde genelkurmay, padişah ya da bakanlık mührüyle "soykırım yapılsın" emrini tek geçerli "belge" kabul eden "tarihçi"lerin "tarih"i, bir resmi propaganda aracından öte bir anlam ifade etmektedir.

O hâlde not edilsin: "Ermeni Soykırımı, geçmiş veya bugün için değil, en çok gelecek için önemlidir."[11]

"MAZERET" SİZ SOYKIRIM GERÇEĞİ

Bir insan topluluğunu ulusal, dinsel vb. nedenlerle yok etmeye denk düşen soykırım,

“sistematik, örgütlü ve belli bir ırkçı felsefeye dayandırılan topyekûn yok etme faaliyeti”dir...

Ve 1915’de soykırıma maruz kalan Ermeniler için “dönüşü olmayan bir yersiz yurtsuzluk hikâyesi”dir.[12]

Ermeniler için bu öyle bir hikâyedir ki, soykırım şiddeti insanın tahayyülünün çok dışındadır.

Örneğin Ermeni Soykırımı’nda ateşli silahlar tasarruf bahanesiyle kullanılmazken; soykırım şiddetine katılanlar baltasıyla, bıçağıyla, pala ve dirgeniyle iştirak eder uygulanan vahşete...

Aslında kurbanların çoğu kurşunla derhâl ölmeye çoktan razıdır ve bu yüzden soykırım şiddetinin benzersizliği kurbanları bir kurşunla bile ölmeye hasret hâle getirecek kadar vahşidir.

Silahlı milisler kurbanları seyyar linç gruplarına servis ettiğinde soykırım şiddeti artık seyyar ve her yerdeyken; soykırım şiddetinin asli hedefi din adamları, kadınlar ve çocuklardı...

Din adamları öldürüldüğünde aşığılanmadan öldürülmezdi mesela. Ya eşeğe ters bindirilir, ya sakalları yolunur ya da tırnakları çekilirdi. Kadın ve çocuklar ise mal borsalarının değişmezleriydiler!

Pogromlardan farklı olarak Ermeniler tehcirle yerleşim yerinin dışına çıkarılarak katlediliyordu. Böylelikle gömme zahmetinden kurtulmak yanına; bulaşıcı hastalıklardan da muhafaza imkânı sağlanıyordu. Ayrıca şehir dışına çıkarmak, menkul malları alıkoymanın da yoluydu.

Söz konusu kesitte mağdura ilk vurulan şiddet eylemiyle, öldürücü son şiddet eylemi arasındaki mesafe alabildiğine uzatılarak mağdur ölüme hasret çeker hâle getiriliyordu.

Biliyorum, bunlar kimine “bilimsel” gelmeyecek; ama irrasyonelleşmiş soykırım gerçeği böyleydi.

Bunlar böyleyken; Çicero’nun, “Inter arma enim silent leges” deyişi, “Savaş zamanında kanunlar (hukuk) sessiz kalır,” diyen mazeretine sarılmak, -makul olmasa da!- Prof Dr. Hakkı Keskin kıvamındaki[13] resmi söylemin ya da BBP Genel Başkanı Mustafa Destici’nin, “Ermenistan’dan kaçak olarak ülkemize gelip karnını doyuran 100 bin Ermeni var. Ben diyorum ki bunları sınır dışı edelim!”[14] ifratının “olmazsa olmazı”dır!

Elbette bunlar boşuna değildir; çünkü...

Herkesin malumu olduğu üzere despot Osmanlı İmparatorluğu bir halklar hapishanesiydi. Anadolu’nun binlerce yıllık otokton halkı Ermeniler de, İslâmi esaslara dayalı Osmanlı’da gayrimüslim tebaaya yönelik özel baskılardan nasibini alıyordu.

“Zimmî” olarak adlandırılan ve mahkemelerde Müslümanlara karşı şahitlikleri bile kabul edilmeyen Hıristiyanlar, “Örneğin, ibadetlerini Müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde yapmak zorundaydılar... Çan çalmaları, yeni kilise yapmaları yasaktı. Kilise tamiri için ise devletten izin almak zorundaydılar. Ayrıca ata binmeleri, silah taşımaları, bir Müslüman ile karşılaştıkları zaman kaldırımında yürümeleri yasaktı. Elbiselerinin ve ayakkabılarının rengi, kumaşlarının kalitesi değişik olmak zorundaydı...

XVI. yüzyılda bir fermanla, yakalı kaftan, kıymetli kumaştan özellikle ipekli elbise, ince tülbent, kürk ve sarık taşımaları yasaklanmıştı. Ayrıca... hangi renk elbise giyecekleri de bildiriliyordu. Örneğin, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerin mavi idi. Evlerini de değişik renge boyamak zorundaydılar. Hamamlarda takunya giymeleri yasaktı, peştamallarına çingirak takmaları gerekiyordu...

Müslümanların evlerinden daha yüksek ev yapmaları yasaktı... Evlerin, Müslüman

mahallelere bakan taraflarına pencere yapmaları da yasaktı... Tüm bu yasaklara uymayanlar para ve hapis cezasına, hatta sert bir padişaha denk gelirlerse ölüm cezasına dahi çarptırılırlardı.”[15] (İşte “engin Osmanlı hoşgörüsü...)

Osmanlı İmparatorluğu’nun bilhassa XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşadığı büyük toprak kayıpları, Avrupa’dan yana esen milliyetçilik rüzgârlarının etkisiyle Balkanlarda oluşan devletlerin teker teker imparatorluktan kopmaları, “hâkim millet” konumunda olan Sünnî/ Müslümanların derin bir travma içine girmesine neden olmuştu. Osmanlı’nın doğu vilayetlerinde reformlar yapılmasını öngören 1878 Berlin Konferansı’yla birlikte yeni toprak kayıplarından korkan Sultan Abdülhamit, uygulamaya koyduğu “ümmete dönüş” politikasıyla birlikte Hıristiyan halklar üzerinde terör estirmeye başladı. 1894-1896 yılları arasında Van, Erzurum, Sason gibi Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerde pogromlar yapıldı, yüz binin üzerinde Ermeni katledildi. 1909 Adana pogromunda Ermeni kanı sel gibi aktı.

Bu esnada Abdülhamit’e karşı Türk milliyetçiliği temelinde mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) eşitlik, özgürlük ve kardeşlik vaatleriyle başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere, çeşitli Hıristiyan halkların desteğini alarak iktidara geldi. Ancak vaatlerinin ne kadar boş olduğu kısa sürede ortaya çıktı. Zaten uygulamaya koyduğu ulus-devlet projesi çerçevesinde Anadolu’yu Türkleştirme faaliyetlerine Balkan savaşlarından sonra daha da hız verdi. Bu proje, Anadolu’nun kadim Hıristiyan halkları için felaket anlamına geliyordu.

1915 yılının 24 Nisan günü İstanbul’da Ermeni toplumunun ileri gelenleri teker teker tutuklanmaya başlandı. Aralarında milletvekillerinin, avukatların, doktorların da bulunduğu bu yaklaşık 700 Ermeni aydını Ankara’ya gönderilmek üzere yola çıkartıldı, ancak kendilerinden bir daha haber alınmadı. 27 Mayıs tarihinde ise tehcir kararı resmen uygulanmaya koyuldu. Bu karara göre, Ermenilerin nüfusu, yaşadıkları yerlerde yüzde 5 oranından fazla olmayacaktı.

Doğu vilayetlerindeki yüzbinlerce Ermeni'nin tehcir ve imhası ise Mayıs ayında başlar ve esas olarak Ağustos ayına kadar sürer. Kimi yerlerde sürgünden iki saat, kimi yerlerde 15 gün önceden haber verilmiş, ama genel olarak bu tarih beklenmeden sürgün başlatılmış, insanların hazırlık yapmasına fırsat verilmemeye çalışılmıştır. Kimi yerlerde insanların yanına eşya almalarına kısmen izin verilmiş, kimi yerlerde verilmemiştir. Bir emirle Müslümanlara da gözdağı verilerek, tek bir Ermeni'yi dahi korumaya kalkışacak olanın kendi evi önünde asılacağı ve evinin yakılacağı ilân edilmiştir. Yollarda sorumlu oldukları gruplara sınırlı da olsa yiyecek verenler olduğu gibi tamamen ölüme terk edenler de olmuştur. Bazı bölgelerde Ermeniler din değiştirmeye zorlanmış, Müslümanlığı kabul edenler sürgüne yollanmamıştır. Ancak daha sonra bunu katliamdan kurtuluş olarak gören Ermeni sayısının artmaya başlaması üzerine bu politikadan vazgeçilmiştir. Yine de katliamdan sağ kurtulup Suriye veya Lübnan'a varmayı başaranlar da tekrar Müslümanlığa zorlanmıştır.

Genellikle sürgün başlamadan önce bölge halkı erkek nüfustan arındırılmış, bunun yapılmadığı yerlerde ise tehcirin hemen başında veya yolda ilk iş olarak erkekler, kadın ve çocuklardan ayrılmış, ya kurşuna dizilmiş ya da değişik biçimlerde imha edilmişlerdir. Katliamlar esas olarak Teşkilât-ı Mahsusa ve jandarma birlikleri tarafından yapılmıştır. Müslüman halkın tutumu ise değişiklik göstermektedir. Kimi yerlerde Ermeniler korunmuş ve saklanmış, kimi yerlerde ise daha yola çıkmaları bile beklenmeden evleri yağmalanmış, konvoylara saldırılmış, katliamlar yapılmıştır. Yine de halkın Ermenileri koruma ve kurtarma girişimlerinin oldukça yaygın olduğuna dair birçok tanıklık ve rapor bulunmaktadır. Özellikle Dersim ve Mardin bölgelerinde 20-30 bin dolayında Ermeni'nin Kürtler tarafından kurtarıldığı tahmin edilmektedir. Ancak sivil halk içinde konvoylara saldırılara katılanlar da az değildir. Bu saldırılar ve öldürmeler sadece yağma amaçlı olmamış, genç kızlar ve kadınlar seçilerek kaçırılmış ya da jandarmadan satın alınmışlardır. Bazı yerlerde göçe çıkartılanların elleri de bağlanmıştır. Karadeniz bölgesinde ise Ermeniler kayıklara bindirilerek denize dökülmüştür.

Görgü tanıkları sürgün yolu boyunca belli imha yerleri olduğunu, ama buralara götürülürken bile, her yerleşim yeri civarında, konvoyların saldırıya, yağmaya uğradığını, konvoyun ilerlemesini engelleyecek kadar bitkin ve hasta olanların öldürüldüğünü anlatmaktadırlar.

Doğu vilayetlerinde Mayıs-Temmuz arasında tamamlanan tehcir eylemini, Batı Anadolu'dan ve Trakya'dan sürülenler izledi. Sürgünlerin ilk hedefi Halep idi. Buraya sağ ulaşanlar toplama kamplarına konuyorlardı. Bir ölüm kampı olan bu kamplardan sağ çıkmak mucizeydi. Sağlık, barınak, yiyecek konusunda hiçbir yardım yapılmıyor, hatta yabancı konsoloslukların yardım girişimleri de engelleniyordu. Buralarda insanların ölüme terk edildikleri, bazılarının, ölenlerin cesetlerini yiyerek yaşamaya çalıştıkları biliniyor. Buradan çıkanlar ise Suriye'nin güneyine ve Arabistan çöllerine ölmeye gönderiliyorlardı.

Diğer taraftan boşalan Ermeni köylerine göçmenler yerleştiriliyordu. Bu nokta önemlidir, çünkü "tehcir" edilenlerin bir daha asla geri dönmeyeceklerinin bilindiğini gösterir. Tüm tehcir eylemi boyunca ne kadar insanın öldürüldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu sayının 800 binden az olmadığı anlaşılıyor.

Osmanlı yöneticileri ne yaptıklarının bilincindeydiler ve bunu itiraf edenler de olmuştur. Sadece tartışma konusu rakamlara bakmak bile ortada ne büyük bir katliamın olduğunu açıkça göstermektedir. Her ne kadar bugünkü resmi ideoloji savunucuları ölen Ermeni sayısını genelde 300 bin olarak veriyorlarsa da, daha erken döneme ait çeşitli Türk kaynaklarda bile bu sayının 800 bin olduğu belirtilmektedir. Bu rakamı başka birçokları gibi Mustafa Kemal bile telaffuz etmiştir. Yine Türk kaynaklarına göre o zamanki Osmanlı Ermeni nüfusunun 1.3 milyon olarak verildiğini hatırladığımızda, şimdiki inkârcıların bile bir halkın yüzde 25'inin "tehcir" yoluyla ortadan kaldırılmış olduğunu kabul ettikleri, yine Türk kaynaklara göre verilen 800 bin sayısını esas aldığımızda ise bir halkın yüzde 60'ından fazlasının ortadan kaldırılmış olduğu görülmektedir. Ermeni kaynaklarına göre ise Ermeni nüfusu 2.1 milyon, katledilenlerin sayısı ise 1.3-1.5 milyondur. Buradan da yüzde 60-70 gibi bir oran çıkmaktadır ki, bu, Ermeni halkının bütün hukuki tartışmaları anlamsız kılacak

ölçüde vahşi bir kıyıma uğratıldığını göstermektedir.

Gerçekten de hızla yola çıkartılan Ermeni kabilelerinin büyük çoğunluğu, gönderildikleri Suriye'nin Der Zor çölüne asla ulaşamadılar. Yerleşim yerlerinden bir miktar uzaklaştıkları andan itibaren, kendilerini korumakla görevli olan Teşkilât-ı Mahsusa katilleri, askerler ve yerel çeteler tarafından kitleler hâlinde öldürülmeye başlandılar. Erkekler ve çocuklar hemen öldürüldü, kadınlar ve kızlar kaçırılarak zorla Müslümanlaştırıldı, büyük kısmı köleleştirildi.

Kabilelerin bir kısmı perişan bir hâlde Der Zor'a ulaşabildi, ancak olağan şartlar altında bile insan yaşaması kolay olmayan bu çöl, binlerce insanın mezarı oldu. 1916 yılının sonuna gelindiğinde Anadolu'nun kadim halklarından olan Ermenileri neredeyse tümüyle ortadan kalkmış, koca şehirler, kasabalar ve köyler boşalmış, Anadolu'nun geniş kesimleri viraneye dönmüştü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmasıyla birlikte Ermeni olaylarını araştırması için İngiliz kuvvetleri tarafından kurulan mahkeme, katliamdan suçlu bulunduğu bir kısım yöneticileri idama mahkûm etti, bir kısmını da Malta'ya sürgüne gönderdi.

Ancak savaştan sonra üst düzey yöneticilerinin yurt dışına kaçmasıyla dağılma sürecine giren İttihat ve Terakki kadroları Anadolu'da Mustafa Kemal etrafında toplanarak, ulus-devlet projesine kaldıkları yerden devam ettiler. Mustafa Kemal ilk iş olarak Ermeni soykırımını araştırmakla görevlendirilen özel yetkili mahkemelerin görevine son verdi, sonra da katliam suçlamasıyla yargılanan ne kadar kişi varsa hepsini beraat ettirdi. İdam edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey "Milli Şehit" ilân edildiler. Sonraki yıllarda Bakanlar Kurulu kararı ile Kemal ve Nusret Beylerin ailelerine Ermenilerden kalan gayrimenkullerden bir kısmı verildi ve maaş bağlandı.

Ermenilerin geride bıraktığı malları kaydetmekle görevli "Emval-i Metruke", yani "Terk

Edilen Mallar” İdaresi’nin kayıtları hiçbir zaman açıklanmadı. Bu kayıtlar açıklanmış olsaydı, tehcir edilen Ermenilerin sayısı ve geride bıraktıkları servetin büyüklüğü daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktı. Ancak bugüne kadar Emval-i Metruke İdaresi’nin yaklaşık 66 adet olması gereken defterinden bir teki bile ortaya çıkmış değil. Bu defterlerin akıbeti de bilinmiyor; belki imha edildiler, belki de devletin kozmik odalarının en diplerinde bir yerde duruyorlar.

Hâl böyle olunca, yani Ermenilerden gasp edilen gayrimenkuller Emval-i Metruke İdaresi tarafından önce hazineye, oradan da cumhuriyetin “mutat zevatına” aktarılınca, Ermeni meselesi hakkında kimse ağzını açmaz oldu. İnsanların ölümlerinin ardından gözyaşı dökmesi bile yasaklandı.

Tam da bu tabloda “Ermeniler ihanet ettiler, bizi arkadan bıçakladılar” iddiasını yanıtlamadan önce bir noktaya dikkat çekmekte yarar var: Bu söylem dolaylı bir itiraftır! Çünkü bu, “Evet Ermeni kıyımı oldu, ama onlar da hak etmişlerdi!” anlamına gelmektedir.

Söz konusu iddiayı savunanlar yüzlerce yıllık esaret zincirini taşımış olan Ermeni halkının ulusal-demokratik taleplerini “ihanet” olarak görmektedirler. Ermeniler “ihanet” etmediler, ama “ihanet” etselerdi de bu onlar aleyhine bir sav olamazdı, çünkü esaret altındaki her halk gibi Ermeni halkının da kendi özgürlük ve bağımsızlığı için mücadele etme hakkı vardır. Gerçekte ihanet edenler başta İTC yönetimi olmak üzere, reform beklentilerini karşılamayarak Ermeni halkını oyalayıp aldatan Osmanlı egemen sınıfı olmuştur. Ermeniler Abdülhamit döneminde maruz kaldıkları onca katliama rağmen imparatorluktan ayrılma eğilimine girmemiş, beklentilerinin yerine getirileceği umuduyla 1908 devrimi içinde şevkle yer alarak İTC ile çalışmış, ona aktif destek vermişlerdir.

Ayrıca bir diğer önemli nokta da bu sözde arkadan bıçaklanan “biz”in kim olduğudur. Bu söylem işçi sınıfı ve emekçi kitlelerin değil ancak kendini Osmanlı egemen sınıfıyla özdeşleştirenlerin söylemi olabilir. Zira egemenler tarafından kışkırtılıp hedef

saptırılmadıkça emekçi halk kitlelerinin genel olarak birbiriyle alıp veremediği yoktur. Tüm dünya işçi sınıfı ve emekçi kitleleri için tek bir “biz” vardır, o da sınıf kardeşliğini ifade eden “biz”dir. Oysa egemenler halkı kendi çıkarları doğrultusunda seferber edebilmek için sanki sömüren/ ezen sınıfla, sömürülen/ezilen sınıf arasında ortak çıkarlar varmış gibi sınıflar arası bir “biz” söylemini kullanırlar. Yoktur böyle bir “biz”.

Meselenin bugün geldiği noktayı anlayabilmek için 1915-1917 yılları arasında yaşanan büyük felâketin sonrasına da bakmak gerekiyor. Bu yıllar arasında Ermeni halkının Anadolu’da yaşayan yaklaşık 1.5 milyonluk nüfusunun üçte ikisi kırılmıştır. Ermeniler kelimenin tam anlamıyla Anadolu’dan kazınmışlardır.

TAVIR ALMANIN ÖNEMİ

“İyi de bu konuda tavır almak neden çok önemli mi”?

Yine gayet basit: Batman’ın Kozluk ilçesinde askerliğini yaptığı sırada er Kıvanç Aġaoġlu’nun 24 Nisan’da açtığı ateşle Sevag Balıkçı’nın katledilmesi mesela...

Duruşması hâlâ süren davada, Sevag Balıkçı’nın babası Garabed Balıkçı, süreçle ilgili endişelerini ve kafasındaki soru işaretlerini şöyle dile getiriyor: “Adaletin olmaması bizi tedirgin ediyor. Örneğin bazı askerlerin verdikleri ilk ifadeler kabul edilmedi... Davanın bu kadar uzamasının ardından işin içinde bir bit yeniği görmeye başlıyorum. Burada sanki bir tiyatro sahnesinin içinde, ikinci bölüme çıkmış gibiyiz. Davanın sonunda olumlu bir karar çıkmasını bekliyoruz fakat pek çıkacağına benzemiyor... Artık Ermeni çocuklar askere gitmekten korkuyor. Hele bir de 24 Nisan’a rastlarsa, daha da korkuyor. Neden 25, 22 veya 28 Nisan değil de 24 Nisan’da vurdular Sevag’ı? Bu kadar mı tesadüftü? De ki o tarih tesadüf, e şahitler ortada...”

Anne Ani Balıkçı, Sevag'ın ölümünden sonra kendi geçmişini araştırmaya koyulmuş. O araştırma da, hayatını karartan 24 Nisan tarihine gelip dayanıyor: "Soyumu araştırmaya başlayınca bir kılıç artığı olduğumu öğrendim. Daha önce bunu bilmiyordum. Dedemin hayatı bir facia, yayamın hayatı başka bir facia. Anne tarafım Ankaralı, onların hikâyesi daha da facia. Beni bunlara siz yönlendirdiniz. 55 yaşında soyumu araştırmaya başladım Sevag'la." [16]

Sevag'ın katli hâlâ süren soykırıma (Hrant ardından) yeni bir artıdır. Veya "1.500.001'inci Ahbarik Hrant"a bir artının (+) yani Sevag'ın da eklenmesidir.

Durdurulması yani "Hayır" denmesi gereken budur.

Kimileri zannediyorlar ki, tarihte yaşananlar (olaylar), orada kaldı; her şey unutuldu; çöpe atıldı. Yok böyle bir şey... Tarih(imiz)e, "Ermeni Soykırımı yapılmıştır," hükmü düşülmüştür.

Kabullenip, -gereklerini yerine getirerek!- özür dilemekten başka bir yol yoktur.

Biliniz: "ismail'i, seferberlikte, yaşı on altı olduğu hâlde,/ tutup askere gönderdiler./ domuzuna yığitti./ yozgat taraflarına jandarma gitti./ ve ermeniler kesilirken/ kana battı göbeğine kadar./ kaçtı, eşkıyalık etti./ seferberlik bitti,/ döndü köye,/ kemeri: küpe, bilezik ve gümüş meci diye dolu" dizelerini kaleme alan Nâzım Hikmet Ran devamla ekler:

"mürettip refik'le sütçü yorgi'nin ortanca kızı/ çıkmışlar akşam piyasasına,/ parmakları birbirine dolanmış./ bakkal karabet'in ışıkları yanmış./ affetmedi bu ermeni vatandaşı/ kürk dağlarında babasının kesilmesini./ fakat seviyor seni,/ çünkü sen de affetmedin/ bu kararı sürenleri türk halkının alına."

“İYİ DE BELGE, KANIT” MI?

Tekraren yineleyelim: “Her Ermeni ailesi bir belgedir”!

1915’den 100 yıl sonra 55 yaşındaki Gayane Gevorgyan’ın, atalarının yaşadığı topraklara geri dönüp,[17] “Dedelerimizin göçe zorlandığı tarihler ve Türkiye hakkında bize çok korkunç şeyler anlatılıyordu,”[18] demesi size ne anlatır?

Veya Nezahat-Kazım Gündoğan’ın, ‘Vank’ın Çocukları’ belgeselleri ile Dersim’in kayıp Ermeni kızları gerçeğini gözler önüne sererken; Aslıhan Kiremitçiyan’ın gerçek kimliğini, kızına ilk kez 2010 sonrasında söylüyor: “Babasının adı Agop’muş annesinin adı Havas’mış. Annesi Ermeni’ymiş” ...[19] Onların yerinde olmak ister miydiniz?

Bu kadar değil!

“İstanbul’daki Ermeni cemaatinin önde gelenlerinin Çankırı ve Ayaş’a doğru yola çıkarıldığı 24 Nisan günü, Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talat Paşa, Cemal Paşa’ya bir yazı göndererek, Zeytunluların Konya’ya sevklerinin güvenlik gerekçeleri nedeniyle artık mümkün olmayacağını, belirtmiş, yeni kabilelerin Urfa ve Halep’e yönlendirilmesini istemişti. Çünkü İttihatçıların imparatorluğunun tüm Ermeni tebası için başka planları vardı.”[20]

Sonrasında... Yozgatlı soykırım tanığı Vernioka Berberyan (Doğum 1907) yaşadıklarını şöyle anlatıyor: “Akşama doğru bütün erkekleri Osmanlı ordusuna göndermek üzere toplamışlar; fakat orada Ermenileri diğerlerinden ayırmışlar... Ertesi gün (Değirmenci Artin Ağa) değirmenin yanında bir sürü insan kafası, ayak ve eller görmüş.”

Ayrıca Palulu soykırım tanığı Hazakhan Torosyan (Doğum 1902) aramaların nasıl yapıldığını şöyle anlatıyordu. “Şehirde aramalar başladı; sözde silah arıyorlardı; para bulduklarında kendilerinin oluyordu, soğan ayıklamak için kullanılan bıçağı bile topladılar. Silahlarını

teslim etmeyenlerin tırnaklarını çekiyorlardı; dövüyor ya da silah satın almak için para istiyorlardı.”

Katliamın tanığı Van Narek Köyü’nden Simbat Davti Davityan’ın (Doğum 1905) anlattıkları tam bir vahşettir. “Köylere girdiler. Bizimkiler dağa çıktılar. Kadınlar ve biz çocuklar köyde kaldık. Onlar kilisenin kapısını kırarak içeri girdiler. Süt emen erkek çocukları dahi kesme emri vardı. 25 erkek çocuk öldürdüler. Kızları toplayıp götürdüler. Anneler çılgın atmaya başladı. Avlunun kapısı açık kalmıştı. Yaklaşık 20-30 erkek gördük; ayağı kesikler içinde olan dayım da onların arasındaydı. Onların hepsini manastırın ahırına doldurup üzerlerine gaz dökerek diri diri yaktılar.”

“Rus istihbaratı, 15 Mart ve 3 Nisan 1915 tarihli Türkiye raporlarında, bütün ülkede Ermenilere yönelik tutuklamalar yapıldığını, Erzurum, Dört Yol, Zeytun ve çevre bölgelerde sistematik katliamlar gerçekleştirildiğini, Van, Bitlis ve Muş’ta kanlı çarpışmaların cereyan ettiğini, Eğin’de (Kemaliye) ve bütün Ermenistan’da şiddet ve yağmalama olaylarıyla cinayetler olduğunu, iktisadi çöküntü yaşandığını ve genel bir kıyım gerçekleştirildiğini belirtmiştir.”[21]

Nihayet 1916 Şubat’ında Çankırı-Kayseri hattında yaklaşık 40 bin Ermeni’nin katledilmesinde rol oynamış Şükrü yüzbaşı nasıl düşündüklerini şöyle itiraf etmişti; “Zira, Ermenileri padişahın yaptığı gibi katlemek isteseydik biz de çok kayıp verirdik... Ermeniler kolay teslim olmazdı. Sokaklara ve taş evlerine barikatlar kurup silahlarıyla direnirlerdi. Mesela Şebinkârahisar ve Urfalı Ermeniler aylarca devleti uğraştırdı.”[22]

Tam da bu noktada Dêrik Ermenileri’ne ilişkin şu satırları anımsamak önemlidir: “Birçok kişi ‘Cennet’i onlar sayesinde garantilemişti. Kızlarını zorla alıp Müslümanlaştırma gururunu sadece biz taşıyorduk, onlar asla ne bir Müslüman kızı sevebilir ne evlenebilirlerdi...”

Ermeni çocukları gelince etraflarını sarar ve zorla ‘Kelime-i şahadet’ getirmesini söylerdik,

getirmeselerdi onları döverdük, yok getirselelerdi bırakırdık ama kelime-i şahadeti getirenlerde menzilimizin dışına çıktığı vakit kaçarak tekrar bize döner 'Em Filleh in, Em Filleh in/ Biz Ermeniyiz-Biz Ermeniyiz' diyerek giderlerdi. Ölülerine hiç rahmet getirmezdik çünkü Allahın rahmeti sırf bize aitmiş gibi onlara bir parça rahmet vermezdik. Bize böyle belletmişlerdi.”[23]

Sanki milattan öncesinden bahsediliyor! Hâlâ kanıt falan yok deniyor!

Hadi “soykırım” olup olmadığı “tartışılrsa” da; yaşananı inkâr etmek mümkün mü?

“Ermeniler bizi arkamızdan vurdu” demek yapılanları haklı göstermez!

“Sadece belirli bölgedeki Ermenilere tehcir uygulandı” mazeretinin yalan olduğunu herkesin malumu!

“Tehcirde Ermenilerin ihtiyacı karşılandı” mı? Hadi diyelim karşılandı (ki alâkâsı yok!); bu durum da bir şeyi değiştirmez!

Ermenileri sürgün ettin mi? Ettin!

Sürgün bir vahşete dönüştü mü? Evet!

O zaman?

Bu konuda, “Ermenilere her gün bir ekmek verildi” demek mi? Ne kadar da “büyük bir şey” bu!

Düşünebiliyor musunuz “Hak etmeseler de biz onlara her gün bir ekmek verdik” diyen bir zihniyettir soru(n) olan!

Bir de toplamda katledilen sayısı 1.5 milyon değilmiş; “Çok daha az”mış; tamam sizin “hatırınıza 100 bin yapalım”, anlaştık mı? Böyle olsa da bu neyi değiştirir ki?

1915’te yaşananların bir özrü yoktur; olamaz da![24]

Ve bir şey daha: Amerika’daki yerli soykırımından söz edersem; çok kimse itiraz ve inkâr etmeyecektir. Yerlilerin katledildiği, sürüldüğü, vatanlarından edildikleri bir gerçektir. Tarih yerli katliamlarında kadın, çocuk, yaşlıların acıklı öyküleri ile bezelidir. Bu arada Amerikalılardan da mesela Cheyenne’lerin tecavüz uğrayan kadınların; kafa derisi Apaçilerler tarafından yüzülen erkeklerin hikâyelerini okumak, bunları duymak da mümkün iken; bu hâl bize “Eee yerliler de hak etmiş soykırımı” dedirtebilir mi?

HÂLÂ BELGE, KANIT MI?

Hâlâ “Belge, kanıt mı” diyorsunuz?

O hâlde, çevrenize bakın, sizin yaşadığınız kentte de benim, “Komşularım(ız)a, Kiropiler’e (Kiryopiler’e) Çorum’da ne oldu?”[25] sorumu telaffuz ettirecek bir gerçek karşınızdadır.

Çorum Ermeniler’inden Kiropiler benim komşularımdandı...

Yaşlıların “Gökgözlüler” diye bahsettiği Ermeni ailelerinden Kiropiler de, tehcirden önce büyük çoğunluğuyla ikamet ettiği -şimdi ki- Çöplü ve Çepni Mahalleleri yerindeki Puşıyan Mahallesi’nin önde gelen ailelerindendiler (Ki Puşıyan Mahallesi’nin bir kütüphanesinin de olduğundan bahsedilir.)

Tehcir sonrasında, himaye edilerek eşraf tarafından varlıklarına el konan Kiropiler, bir zamanlar Çorum’un en zengin ailelerinden biriydi. Kiropi ailesinin 3 bin dönüm kadar arazisi

varmış ve bu arazide besledikleri çok sayıdaki sığırdan süt, yoğurt ve peynir üretir ve çevre illere satarlarmış.

Hayırseverliğiyle de ün salan aile eskiden sokaklarda “idare” denilen gaz yağı lambalarından eksilen gaz yağlarını gönüllü olarak tamamlarmış. Bu ailenin Çorum’un ilk apartmanını yaptırdığı da söylenir ve bu apartmanın 4 ya da 5 katlı olduğu rivayet edilir.

Günümüzde var olmayan bu apartman Çorum’un Çepni Mahallesi’nde Dr. Pertev Bey Sokağı üzerinde bulunuyordu. Dr. Pertev Bey Sokağı ile, Sandıkçılar Sokak’ın kesiştiği güney yönünde bulunan ve hâlâ ayakta olan 1830’larda yapılmış Ermeni kilisesinin de aynı aile tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir. Kilisenin kapısında da Arapça harflerle “Allah” yazmaktadır. Bu yapının kilise olduğu birçok insan tarafından bilinmemektedir.[26]

Söz edilen kilisenin bulunduğu Ermeni Mahallesi, bugün İnkılâp okulunun bulunduğu sahalardı. Bu gün böyle bir mahalle kalmamıştır Yok edilmiştir (Ama Taşhan’ın bir kısmı yerli yerindedir.)

Çorum Kapalı Cezaevinin bulunduğu yer eskiden Hıristiyan mezarlığıymış. Yıkarak cezaevi yapmışlar.

Çorum merkezinde iki kilise olduğu söylenir. Birincisi, İnkılap İlkokulu yapılmış. 1980 sonrasında da yıkılarak yerine emniyet müdürlüğü inşa edildi. İkinci kilise Şehir merkezinde Saat Kulesi’nin 100-150 metre yakınında Saat Kulesine çıkan bir sokak üzerinde bulunmaktadır. Bu kilise (Aziz Surp Gevorg Kilisesi[27]) sarı kesme taştan yapılmıştır ve hâlen ayaktadır.[28]

Burada sözü Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü’nden Prof. Dr. Ömer Turan’a bırakıyorum:

“Çorum şerhiye sicillerinde, 1860’lı, 1870’li ve 1880’li yıllarda çok sayıda Ermeni’nin şehirde ev, dükkân, arsa, tarla ve bağ aldıklarını görmekteyiz.[29] Çorum Ermenilerinden Vahram Dadrian, ‘To the Desert’ isimli hatıralarında, 1915 yılı itibariyle Çorum’u, Ankara vilayetine bağlı bir ticaret şehri olarak tanımlar; şehrin Ermeni cemaatinin 60-70 yıllık olduğunu, dolayısıyla 1845-1855 yıllarında Çorum’a geldiğini belirtir[30]...

1874 yılında Çorum Ermenileri adına Ankara valiliğine yapılan bir başvuruda, Çorum’da 600’e yakın Ermeni’nin yaşadığı iddia edilirken, yapılan inceleme sonucunda üç mahallede 21 hanede 60 kişilik bir Ermeni nüfusun bulunduğu bildirilmiştir.[31] Ankara salnamelerinde, 1881 ve 1882 yıllarında Çorum’da 80 Ermeni görülmektedir. Yine salnamelere göre, 1893 yılında 513 olan şehrin Ermeni nüfusu, 1900’de 608’e, 1902’de ise 657’ye yükselmiştir. Dadrian 1915 yılı itibariyle şehirde 150 Ermeni aile bulunduğunu bildirmektedir.[32] Bir hane beş kişi şeklinde düşünülürse (bu döneme ilişkin nüfus hesaplamaları bu şekilde yapılır), 1915 yılı itibariyle Çorum’da 750 civarında Ermeni yaşadığı söylenebilir. Kevorkian, Ermeni Patrikhanesi kayıtlarına dayanarak, savaş öncesi Çorum Ermenilerinin sayısını 1.020 olarak vermektedir. Kemal Karpat’ın Osmanlı sayım kayıtlarına ve yıllıklarına dayanarak verdiği rakam ise 1.231’dir. Karpat ayrıca Sungurlu’da 1.863, Mecitözü’nde 318, Osmancık’ta 68 ve İskilip’te 43 Ermeni göstermektedir... Ermenilerden sonra Çorum’da ikinci büyük Müslüman olmayan topluluk Rumlardır (555).[33] ...

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Ermeniler Çorum’un muhtelif mahallelerine yayılmışlardır. Çorum şerhiye sicili kayıtlarında Pazar, Kubbeli, Sancaktar, Hacı Yusuf, Şeyh Eyüp, Atıcı Ali Evveli, Acel-i Ula, Atıcı Ali Ula, Sofular, Çakır, Umid Halife, Çakıryan, Gülabibey ve Emin Halife mahallelerinde Ermenilerin ev sahibi oldukları ve ikamet ettikleri görülmektedir.[34] Mamafih Çorum’da Ermeniler en çok Çömlekçi mahallesinde oturmaktadırlar. Burası Ermeni mahallesi olarak da anılmaktadır.[35] Başka yerlerden ve münferiden gelmiş olmaları itibariyle Çorum Ermenileri şehirde yaşamaktadırlar. Şerhiye sicillerinde demirci, kalaycı, bakırcı, terzi, attar, kazaz, kasap, marangoz, eczacı, dava vekili

ve en çok da tüccar Ermenilere rastlanmıştır...[36] Vaham Dadrian'ın babası hakkında verdiği bilgiler, Çorum'un varlıklı ve nüfuzlu bir Ermeni ailesinin ekonomik ve sosyal konumunu ve ilişkilerini de ortaya koymaktadır... Çorum Ermenilerinin büyük çoğunluğu Gregoryan Ortodoks olmakla beraber içlerinde çok az sayıda Katolik ve Protestan da vardır.[37]...

Vital Cuinet 1892 yılında basılan *La Turquie d'Asie* isimli meşhur eserinde, Çorum'da Ermenilerin bir kilisesi olduğunu kaydetmektedir.[38] İmparatorluğun başka yerlerinde olduğu gibi, Çorum'da da Ermenilerin dini hayatı, kilisenin etrafında, ruhani bir meclis tarafından yürütülmüştür. Bunun yanı sıra Ermeni cemaatin dünyevi meseleleri ile ilgilenmek üzere bir Cismani Meclis vardır...

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında Çorum İdare Meclisi'nde bazen bir bazen iki Ermeni bulunmuştur.[39] II. Meşrutiyet döneminde Armenag Dadrian İdare Meclisi üyeliğine seçilmiştir.[40] 1900 ve 1907 yıllarına ait Ankara salnamelerinde, Çorum Belediye Meclisi'nin altı üyesinden bir tanesinin Ermeni olduğu görülmektedir.[41] Osmanlı'nın son döneminde Çorum'da Kirkor Efendi Mahkeme Azası, Sine Kerim Efendi Sandık Emni, Serkiz Efendi İdare Azası, Serope Efendi Sandık Emni, Kapril Efendi Mahkeme-i Bidayet Azası, Andreas Keşişyan Efendi Aşı Memuru olarak çalışmaktadır. Benzer şekilde Sungurlu'da İstepan Efendi Düyun-ı Umumiye Memuru, Kirkor Efendi Mahkeme Azası, Onnik Ağa İdare Azası, Kirkor Efendi Mahkeme-i Bidayet Azası, Nursez Ağa Ziraat Bankası Şube Azası, Rupen Efendi Banka Kâtibi, Karabet Ağa Belediye Azası, Avadis Efendi Belediye Azası, Viçen Efendi Düyun-ı Umumiye Kâtibi olarak çalışmışlardır.[42]

Cuinet, 1892 yılında basılan eserinde, Çorum merkezinde 30 erkek öğrencisi bulunan bir Ermeni okulundan bahseder.[43] 1902 Ankara Salnamesi de Çorum'da bir Ermeni okulu bulunduğunu kaydetmektedir. Dadrian ise 1915 yılı itibarıyla Çorum'da biri kızlara diğeri erkeklere ait olmak üzere iki Ermeni okulunun bulunduğunu yazmaktadır.[44] ...

Cuinet, Sungurlu'da 150 erkek öğrencili iki Rum, 100 erkek öğrencili bir Ermeni ve 50 öğrencili bir Protestan okulu bulunduğunu bildirmektedir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri'nde, Çorum'da, 1905 yılında Protestanların erkek ve kız karışık bir okullarının bulunduğu yer almaktadır.[45] ...

1915 baharında imparatorluğun her tarafında olduğu gibi Orta Anadolu'da da sıkıntılı günler yaşanmaktadır... 1915 yılında 15 yaşında bir çocuk olan Vaham Dadrian da, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, seferberlik ilanı ve diğer olayların Çorum'da, en azından kendi çevrelerinde, yansımalarını ve algılanışını şu şekilde anlatır: 1915 Mayıs sonlarında yeni yaptırdıkları bağ evinde yazı geçirirlerken babası akşam her zamankinden farklı bir atla eve döner. Seferberlik ilan edildiğini ve aynı gün atının alındığını, asker kaçakları vs... sebebiyle bağda kalmalarının doğru olmayacağını, şehre dönmeleri gerektiğini söyler. Ertesi gün şehre dönerler. Şehirde hayat her zamankinden farklıdır. Davullar çalmakta, tellallar 21-45 yaş arasındaki bütün erkeklerin askere alınacaklarını duyurmaktadırlar. Daha sonra Çorum'dan asker sevkiyatı dolayısıyla Kışlada ve Ulu Cami'de yapılan toplantılara babası ile birlikte katılır.[46]

Takip eden günlerde Çorum'da Ermeni ayrılıkçı hareketi ile ilişkisi olduğundan şüphelenilen insanların tutuklanmasına başlanır. Vaham, bir Pazar günü babasının ve Parsegh Tabibian isimli bir memurun tutuklandıklarını öğrenir. Hapishaneye giderek babasını ziyaret eder. Bir komitecinin evinde yapılan aramada ele geçirilen listede babasının adı da geçtiği ve geçen yıl Avrupa'ya Bogos Nubar Paşa ile görüşmeye gittiği şüphesiyle tutuklanmıştır.[47] ...

Temmuz ortalarında, Çorum Ermenileri, tehcirin sınırlarının genişletilmesi ve diğer yerlerdeki olaylarla ilgili gelen abartılı haberlerden dolayı kaygı içerisindeydiler...

7 Ağustos (25 Temmuz) günü Çorum'un ileri gelen Ermenilerinin tutuklanmasına başlanır. Mutasarrıf Galip Bey kendisi ile görüşen Ermenilere Ankara'dan gelen telgrafı göstererek erkekleri tutuklamaya mecbur olduğunu ancak gücü yettiği müddetçe hiçbir Ermeni'nin acı

çekmemesi için elinden geleni yapacağına bildirir. Vaham'ın babası da tutuklanmıştır. Mobilyalarını 10 liraya satarlar. Yataklarını sattıkları için o gece yerde yatarlar. Ertesi gün erkeklerin aileleri ile birlikte tehcir edileceklerini öğrenirler. Aynı gün yani 10 Ağustos (28 Temmuz) 1915 tarihinde yola çıkacaklardır. Hükümet eşyalarını satmalarına izin verir. Öğleden sonra eşyalarını almaya kapılarının önünde 600 kişi birikir. Dokuz oda dolusu eşyayı 20 liraya satarlar. Armenag Dadrian, bir Türk arkadaşından 100 lira ödünç almıştır. Kendi arabaları Samsun'da olduğu için yanlarında çalışan Türk yardımcı üç kapalı araba kiralar. Kalabalık aile beraberlerinde götürecekleri eşyaları ile birlikte arabalara yerleşirler. Kışlanın önüne vardıklarında yüzlerce arabanın beklediğini görürler. Yarım saat içerisinde hazırlıklar tamamlanır ve hareket ederler.[48] ...

Bir listede Çorum'dan 1.202, Sungurlu'dan 1856, Osmancık'tan 66, İskilip'ten 43 ve Mecitözü'nden 317 Ermeni'nin, yani Osmanlı resmi kayıtlarına göre, savaş başlangıcında adı geçen yerlerde bulunan bütün Ermenilerin, sevk ve tebidlerinin kararlaştırıldığı görülmektedir.[49] Şu aşamada Çorum'dan Ermeni tehcirinin nasıl gerçekleştirildiği konusunda elimizdeki iki kaynaktan birisi Dadrian'ın, diğeri ise Merzifon'daki Amerikan misyoneri Bertha B. Mosley'in hatıralarıdır. Mosley Çorum'dan Ermeni tehcirini bizzat görmemiştir. Ancak 10 Ağustos günü Çorum'dan Ermenilerin tehcir edilmişlerini gören Miss. Gage, Mr. Getchell ve Mr. Compton, 11 Ağustos günü akşamı Merzifon'a gelerek Amerikan Koleji'nde Mosley'i ziyaret etmişler ve gördüklerini anlatmışlardır... Kafilenin büyük çoğunluğunun dört tekerlekli, yaylı tabir edilen arabalarla Çorum'dan ayrıldıklarını nakletmişlerdir.[50]

Kevorkian Çorum'dan Ermeni tehcirinin bir defada değil birkaç seferde gerçekleştirildiğini, birinci grubun Temmuz başlarında Boğazlıyan ve Pozantı yoluyla Suriye'ye gönderildiğini, diğerlerinin ise Kaymakam Nureddin Beyin maiyetindeki Ankara'dan gelen çeteler marifetiyle ortadan kaldırıldıklarını iddia etmektedir... Kevorkian ayrıca Sungurlu kazasının merkezinde (1000) ve civarında yaşayan toplam 1936 Ermeni'nin tamamının Haziran 1915'te tasfiye ve imha edildiklerini iddia etmektedir.[51]...

Hatıraları Gomidas Enstitüsü'nce yayınlayan Dadrian, Çorum Ermenileri kfilesi 13 Ağustos (31 Temmuz)'ta Yozgat'a ulaştığında, kesin bir ifade ile 'Yozgat Ermenilerinin hepsi şehir dışında öldürüldü' der...

Ermenilerin tehcir edilmelerinden sonra 1916 yılında Doğu'daki... muhacirler metruk Ermeni okullarına yerleştirilmişler, Çorum dahil bazı Orta Anadolu şehirlerindeki muhacirlerin iskanlarını düzenlemek için Erzurum Valisi görevlendirilmiş, Yozgat, Kırşehir ve Çorum bölgelerine gelen muhacirlere harcanmak üzere para çıkarılmıştır. Muhacirlerin acil ihtiyaçları için Ermenilerin bıraktıkları okul binaları ve mallar değerlendirilmiştir. Buna ilişkin Dâhiliye Nezareti'nin Çorum ve Yozgat mutasarrıflıklarına gönderdiği 15 Kasım 1916 tarihli bir emirde, mültecilerin giyecek ihtiyaçları için evvela emval-i metrukeye bakılması, burada bulunamadığı takdirde çarşıdan pazardan iştira olunarak elbise imali istenmektedir.[52]..."[53]

Burada durup, bir Çorumlu olarak soruyorum: Ermeni komşularıma ne oldu?

Biliyoruz! Yaşar Kemal'in deyişiyle "O iyi insanlar, o güzel atlara binip gittiler"...

ÇÖZÜM (MÜ?)

Öncelikle ve kesinlikle unutulmamalı: 104 yıl önce, 24 Nisan 1915 gecesi, İstanbul'da yüzlerce Ermeni aydını tutuklandı. Osmanlı devletinin tutukladığı bu aydınlar sürgün edildiler. Ve hemen hepsi süreç içinde katledildiler. Osmanlı-Türk basınında bu tutuklamalar "Yılanın başı ezildi" başlıkları ile kutlandı.

Osmanlı devletinin son on yıllarında Müslüman olmayan nüfusa, en başta da Ermenilere karşı birçok katliamlar gerçekleştirilmişti. Fakat 24 Nisan 1915 tutuklamaları ile başlayan yeni süreç başka bir nitelik taşıyordu. 24 Nisan 1915, sonucunda bir buçuk milyon

Ermeni'nin kıyım uğratıldığı soykırımın "nihai" işaret fişegi olmuştı...

1915'TE KATLEDİLEN 7 ERMENİ MİLLETVEKİLİ

Krikor Zohrab (İstanbul milletvekili, 1908-1915) 2 Haziran 1915 günü İstanbul Taksim Gümüşsuyu'nda bulunan evinden alındı. Ertesi gün Diyarbakır'da askeri mahkemede yargılanmak üzere, Erzurum milletvekili Vartkes ile birlikte yola çıkarıldı. Yolda uğradıkları şehirlerde bir tutuklu gibi değil, birer konuk gibi karşılandılar ve ağırlandılar. 47 gün süren bu yolculuk boyunca, yaptıkları bütün müracaat ve çabalar sonuç vermedi. Nihayet, Urfa-Diyarbakır yolunda, Teşkilât-ı Mahsusa'nın denetimi altındaki çetelerden, Çerkez Ahmet çetesi tarafından 19 Temmuz 1915'te katledildi.

Hovhannes Serengülyan (Vartkes) (Erzurum milletvekili, 1908-1915) Krikor Zohrab ile birlikte tutuklandı ve aynı yolculuk sonucunda, Çerkez Ahmet çetesi tarafından 19 Temmuz 1915'te katledildi.

Hampartsum Boyacıyan (Murad) (Kozan milletvekili, 1908-1912) 24 Nisan 1915'te İstanbul'da tutuklandı, Ayaş Hapishanesine gönderildi. Buradan 11 Mayıs'ta alınıp gönderildiği, Kayseri'de gördüğü ağır işkencelerden ve askeri mahkemede yargılandıktan sonra, 24 Temmuz 1915'te sekiz kişi ile birlikte kalenin önünde idam edildi.

Dr. Nazaret Dağavaryan (Sivas milletvekili, 1908- 1912) 24 Nisan 1915'te İstanbul'da tutuklandı. 4 Haziran 1915'te Ayaş Hapishanesinden birlikte yola çıkarılan 6 kişilik grubun içinde, Haziran ayının son günlerinde, Urfa-Diyarbakır yolu üzerinde Şeytan Deresi mevkiinde, Hacı Onbaşı lakaplı Hacı Tellal Hekimoğlu çetesinin saldırısı sonunda öldürüldü.

Dr. Garabet Paşayan (Sivas milletvekili, 1912) 24 Nisan 1915'te İstanbul'da tutuklandı,

Götürüldüğü Ayaş Hapishanesinden 30 kişilik Ermeni aydın grubuyla Ankara'ya gönderildi. Temmuz ayının sonuna doğru Ankaralı Ermenilerle birlikte çıkarıldığı tehcir yolunda, Ankara'ya birkaç saat mesafedeki Elmadağ vadisinde Teşkilâtı Mahsusa'ya bağlı çeteler ve çapulcuların saldırısında katledildi.

Isdepan Çıracıyan (Ergani/ Maden, 1914-1915) 21 Nisan 1915 günü Diyarbakır'da tutuklandı. Merkez hapishanesinde büyük işkencelere maruz kaldı. Diyarbakır'dan sürgün edilen 636 Ermeni ile birlikte 9 Haziran'dan sonra Kürt Ferikhanoğlu aşireti mensupları tarafından Çalican köyü yakınında Rezvani geçidinde, Vali Dr. Reşid'in adamı Çerkez Şakir'in gözetiminde katledildi.

Arşag Vramyan (Onnik Tertsakyan) (Van, 1912- 1915) 17 Nisan 1915'te, Enver Paşa'nın kayınbiraderi Van Valisi Cevdet Paşa'nın görüşme talebi üzerine yanına gittiğinde, tutuklandı. Bitlis-Diyarbakır sınırında Botan Çayı Köprüsünde katledildi.

Başta Türkler ve Kürtler olmak üzere, Müslüman halklar arasında Hıristiyan halklara, en başta da Ermenilere karşı dinci ve şovenist nefret duyguları körüklendi. Bizzat devlet kurumları Türk ve Kürt halkını Ermeni komşuları üzerine saldırttı, onların Ermenilerin evine-barkına-mülküne el koymasını teşvik etti.

Osmanlı ordusundaki Ermeniler silahsızlandırıldı. Onlar eli silah tutan tüm Ermeni erkekleri gibi insanca olmayan şartlarda "yol işlerinde" vb. köle gibi çalıştırıldılar. Aslında bu eli silah tutan Ermeni erkeklerinin toplu kıyımı idi. Bu "çalışma"yı ölmeden atlatan Ermeni erkekleri ya doğrudan Osmanlı ordusu tarafından ya da yerel silahlı çeteler tarafından hunharca katledildi.

Ermeni kadınları, çocukları ve artık savaşamayacak durumda olan yaşlılar, o dönemin İçişleri Bakanı Talat Paşa'nın bir telgrafında yazdığı gibi "Hiç"e göçtürüldüler. On binlerce Ermeni kadın ve küçük kız çocukları, resmi Türk belgelerinde "tehcir" diye adlandırılan bu ölüm yolculuklarında, askerlerin, yerel çetecilerin tecavüzüne uğradılar, işkence

gördüler, katledildiler. Sayısız Ermeni, hedef Suriye'nin çöllük bölgesi olan bu "hiç'e göç" sırasında açlıktan, susuzluktan, hastalıktan kırıldı.

Kimi Ermenilerin Musa Dağı'nda bir örneği yaşanan yiğitçe direnişleri de Osmanlı devletinin katliam makinesini durduramadı. Kimi Türk ve Kürt emekçisi, Ermeni komşularına her türlü tehlikeyi göze alıp yardım ettiler. Fakat bunların sayısı çok azdı. Büyük çoğunluk "Ermeni gâvur"unu yok etme siyasetinin uygulayıcılığını yaptı. Türk ve Kürt emekçileri de bu yüzden Ermeni soykırımının tarihi sorumluluğunu taşıyor. Türk ve Kürt emekçiler de soykırım sorununda bu tarihi sorumlulukla yüzleşme görevine sahiptir.

Anadolu'nun en kadim yerleşik halklarından biri bu soykırımla Anadolu'dan sürüldü ve yollarda ve Suriye çöllerinde yok edildi. Ermeni halkının kültür eserleri, Ermeni mimarisi, el-ve zanaat işleri, müziği yok edilmeye, tarihten silinmeye çalışıldı.

Resmi Osmanlı -ve sonraki T.C.- tarihinde Ermenilere yönelik soykırım "tehcir" olarak adlandırıldı. Bunun "savaş içinde alınan zorunlu bir tedbir" olduğu söylenerek gerekçelendirilmeye çalışıldı... Ermenilere yönelik soykırımda dönemin bütün emperyalist büyük güçleri Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya'nın şu veya bu biçimde sorumluluğu ve payı vardır. Fakat emperyalist büyük güçler içinde sorumluluk ve suç ortaklığı konusunda Almanya'nın özel bir yeri vardır. Alman İmparatorluğu'nun kimi generalleri o dönemde savaş müttefki Batı Ermenistan başta olmak üzere Osmanlı devleti sınırları içindeki bu bilinçli, planlı kıyımı, soykırımı ölmeden atlatan bir kaç on bin Ermeni kaldı geriye...

Birinci Dünya Savaşı ertesinde çöken Osmanlı devletinin yıkıntıları üzerinde inşa edilen yeni Türkiye Cumhuriyeti için "Ermeni Sorunu" diye bir sorun yoktu. Türk hâkim sınıfının siyaseti, Ermeniler üzerindeki soykırımın inkârına ve Kürt ulusunun ve başta Hıristiyanlar olmak üzere dini ve ulusal azınlıkların, soykırımdan kurtulan az sayıdaki Ermenilerin, Pontus Rumlarının, Arapların, Romanların, Asurîlerin vb. ulusal ve dini haklarının reddine, Müslüman Türk olmayanların üzerinde ulusal ve dinsel baskılara dayanıyordu.

1970 ve 1980'li yıllarda diasporadaki Ermenilerin ASALA gibi silahlı örgütlerinin yabancı ülkelerdeki T.C. temsilciliklerine ve Türk diplomatlarına yönelik eylemleri, Ermenilere yönelik soykırımın üzerine suskunluğu bozdu, Türk hükümetlerini tavır takınmaya zorladı.

O zamana kadar Türk tarih yazımı kısaca “Birinci Dünya Savaşı’nın o kaos ortamında Doğu Anadolu’da Ermeni ayaklanmaları oldu; Ermeni çeteciler Müslüman Türk köylerini bastılar ve Türk köylülerini katlettiler; Ermeni Komitacılar Rusya ile birlikte Osmanlı devletinin doğu cephesinde tehlike yarattılar; Doğu cephesindeki durumu düzeltmek ve sivil halkı korumak için Ermeni nüfusun tehcir edilmesi kararı alındı. Bu tehcir sırasında o dönem çok zor olan savaş koşullarında bazı istenmeyen olaylar da oldu. Fakat Ermenilere karşı soykırım uygulandığı iddiası yalandan başka bir şey değildir.” biçiminde idi.

2000’li yıllara gelindiğinde bu açıklamanın kimseyi ikna etmediğini gören Türk burjuvazisi AKP hükümeti aracılığıyla yeni bir konum formüle etti: “İki halkın tarihinde kimi istenmeyen şeyler yaşanmıştır. Tarihte olan bu olayların değerlendirilmesi tarihçilere bırakılmalıdır.”

2014 yılında dönemin Başbakanı Erdoğan ilk kez, Türk hükümeti adına “İstenmeyen olaylarda ölen Ermeni kardeşlerimiz için de duyduğu üzüntü”yü seslendirdi. Bu küçük adım, örneğin anda AKP hükümetinin yönettiği eğitim siyasetindeki uygulamalarla karşılaştırıldığında boş laf olarak görünmektedir.

Okul kitaplarında Ermenilere yönelik soykırım konusu şimdiye kadarki tarih çarpıtmacısı, inkârcı, yalancı çizgi sürdürülmektedir. İlk ve orta öğrenim öğrencileri ders kitaplarından “Ermeni”nin “hain” ve “düşman” ile aynı anlama geldiğini öğrenmektedir. Dedelerinin katledildiği Ermeni çocukları, bu tarih çarpıtmalarını okuduğunda ne hissedecektir? Hangi hakaretlere maruz kalacak, hangi düşmanlıkları yaşayacaktır?

Kuzey Kürdistan/Türkiye’deki Ermeni cemaati/milliyeti bugün de hâlâ ırkçılığın, Türk şovenizminin ayrımcılığının hedefinde bulunmaktadır. Ermeni kimliğinin tanınması ve Türk-

Kürt-Ermeni halkları arasında kardeşlik bağlarının kurulması için çalışan Ermeni gazeteci Hrant Dink, 2007’de bu ırkçılığın kurbanı oldu; yani XXI. yüzyılda da Ermeni halkının haklarının savunulması öldürücü bir “suç”tur hâlâ.

Bu bağlamda gün Ermenilere karşı işlenmiş tarihi suçun kayıtsız koşulsuz kabulü, sorumluluğumuzun yüklenilmesi günüdür.

Gün özeleştiri, özür dileme, Ermeni halkının taleplerini sahiplenme günüdür.

Gün özgür, demokratik bir toplum için ortak mücadelede Türk şovenizmine karşı açık tavır takınma günüdür!

Bunun için Ermeni soykırımı sırasında sürülen, öldürülen, ülkelerini terk etmek zorunda bırakılan tüm Ermenilerin bugünkü haleferinin ülkelerine geri dönme hakkı tanınması; el konulmuş Ermeni mülklerinin geri verilmesi veya tazmin edilmesi;[54] hasılı kolektif soykırımın tüm gereklerinin yerine getirilmesi şarttır.

“İyi de ne yapmalı mı”?

BDP Mardin Milletvekili Erol Dora’nın, ‘Vatandaşlıktan çıkarılan ve sürgün edilenlerin ve ailelerinin geri dönebilmesi için’ önerdiği kanun teklifi ilk adım olabilir.[55]

İkinci adımda da Bese Hozat’ın, “İsrail lobisi, yine milliyetçi Ermeni ve Rum lobileri paralel birer devlettir,”[56] diyen tutumundan uzak durarak;[57] Mardin Büyükşehir Eşbaşkanı Ahmet Türk’ün, “1914-1915 yıllarında devletin bu kararları yerine getirilirken, gerçekleştirirken maalesef Kürt halkı da İslâmiyet adına açık bir şekilde kullanıldı. Dedelerimizin, babalarımızın o katliama katılmalarının acısını biz bugün torunları ve çocukları olarak yaşamaktayız. Asla ve asla bu kardeş halklarımıza çektirdiğimiz acıları unutmayacağız. Hiçbir zaman da unutmamak gerekir. Süryanî, Ermeni halklarından ve Êzîdî

kardeşlerimizden bizleri bağışlamalarını diliyoruz,”[58] ifadesindeki üzere Ermeni ve Êzîdîler’den özür dileyip; Halkların Demokratik Partisi (HDP) İstanbul Milletvekili Sebahat Tuncel’in, TBMM’ye “Ermeni soykırımı için özür dilenmesi amacıyla sunduğu kanun teklifindeki[59] mantığı toplumsallaştırabilmek ve Paramaz benzeri[60] devrimci kalıt(lar)ını unutmamaktır.

Umudun bize yol göstermesine ihtiyacımız olduğu vurgusu ve Roger Garaudy’nin, “Umut olmadan, umulmayı bulamayız,” uyarısının altını çizip, diyeceklerimi Ahmet Telli’nin, “Hüzün isyanı, kaosu, umudu da içinde barındıran bir insanlık hâlidir diye düşünüyorum,”[61] sözleriyle bağlıyorum...

10 Nisan 2019 12:42, İstanbul.

N O T L A R

[*] 24 Nisan 2019 tarihinde Ankara’da “104 Yılında Ermeni Soykırımı” başlığıyla düzenlenen etkinlikte yapılan konuşma... Kaldıraç, No: 214, Mayıs 2019...

[1] William Faulkner.

[2] Siz bakmayın sabık bakanın, “Bu kişinin söylediklerine kimse dikkat etmiyor. Dava açılınca ‘Vah’ diyor. Adam ‘Türkiye katil devlettir. Önce Ermenileri katletti şimdi Kürtleri katledecek’ diyor. Kimse kusura bakmasın. Ben, devletime ‘katil’ dedirtmem. Bu ifadeler düşünce özgürlüğü değildir. Tam da 301. maddede düzenlenen devletin şahsiyetini aşığılama suçudur,” (Okan Müderrisoğlu, “Devletime Katil Dedirtmem”, 17 Kasım 2008... https://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2008/11/17/_devletime_katil_dedirtmem) dediğine; “Ah, vah” falan etmedim; aksine, “Bakanın şefaatine muhtaç değilim; ‘Soykırım’ demek ‘suç’ ise ‘cezalandırın’ beni,” dediğim kayıt altındadır...

[3] Sibel Özbudun-Temel Demirer, “1.500.001’inci Ahbarik”, Ocak 2007...

http://www.minidev.com/kulturler/kulturler_ermeni_hd.asp

[4] Erman Şahin, “Ermeni Meselesinde Bilimsel Etik ve Yöntem”, Ermeni Araştırmaları Dergisi, No:32, Ocak 2009... SDÜ (Süleyman Demirel Üniversitesi) Bilgi Merkezi

<http://tara.sdu.edu.tr/vufind/Record/dergipark-article-521647/Details>

[5] Pakrat Estukyan, “1915+1+?”, Yeni Yaşam, 12 Şubat 2019, s.7.

[6] Alev Kılıç, “Ermenistan Türkiye ile Uzlaşmak İstemekte midir?”, Diplomatik Gözlem, Nisan 2019...

<https://avim.org.tr/Blog/ERMENISTAN-TURKIYE-ILE-UZLASMAK-ISTEMEKTE-MIDIR-DIPLOMATIK-GOZLEM-NISAN-2019>

[7] “Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslümanlaşmış halklarından Lazlar, Gürcüler, Hemşinliler, Abhaz, Kabartay gibi Çerkes boyları ise yukarıda anılan ittifadın nimetlerinden yararlanmak üzere gönüllü bir şekilde asimile oldular. Asimilasyona direnen Dersimlilere, Alevîlere ve Kürtlerin devrimci kesimlerine karşı hayata geçirilen operasyonlar da henüz tarihe mal olmadılar, aksine tüm hızıyla günümüze kadar sürüyor.” (Pakrat Estukyan, “Uyanışı Tahkim Etme Zarureti”, Yeni Yaşam, 18 Aralık 2018, s.7.)

[8] 1800’lerin başı itibarıyla, Erzurum vilayetinde 97.000 Ermeni köyü vardı ve bunların içinde 400.000’den fazla Ermeni yaşamaktaydı. Ancak, 1821-22, 1829-30, 1854-55, 1877-78’de Osmanlı İmparatorluğu’nun önderliği tarafından organize edilen birçok pogrom nedeniyle ve özellikle 65 bin kişinin öldürüldüğü 1895 katliamından sonra Ermenilerin sayısı 203.000’e düşmüştü, Ermeni köylerinin çoğu nüfusunu tamamen kaybetti ve daha sonra buralara Müslümanlar yerleşti...

1915’de Erzurum’un yerlisi Ermeni ahâli 5 ayrı konvoy hâlinde tehcir edildi.

17 Haziran 1915’de, sürülen Ermenilerin ilk konvoyu Erzincan’a gönderildi ve Harput’a ulaşmadan önce imha edildi. 400 polis memuru nezaretinde gerçekleştirilen ikinci konvoy, Bayburt’taki çeteler tarafından saldırıya uğradı. Hayatta kalanlar Kamah-EğİN-Arabkir-Musul yolu boyunca öldürüldüler. 3.000 kişiden oluşan üçüncü konvoy Kamah’ya ulaşmadan önce kesildi. 9 bin kişiden oluşan dördüncü konvoy Fırat Nehri’ndeki Aşkale ve Kamah Boğazı bölgesinde yok edildi. 18 Temmuz’da şehirden çıkartılan Ermenilerin beşinci konvoyu da ilk dördünün kaderi bekliyordu.

O zaman basında çıkan haberlere göre, Rus ordusunun gelmesinden önce 1916 yazına kadar “Erzurum kent merkezi ve çevre çevredeki köylerden 65 bin Ermeni yok edilmişti. Ruslar Erzurum’a girdiğinde yalnızca 50 Ermeni kamıştı: Onlar da Türk ordusunun ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikli ustalardı... (Recep Maraşlı, “Erzurum Kimden, Nasıl Kurtuldu?”, 26 Mart, 2019... <http://westernarmeniatv.com/tr/41704/erzurum-kimden-nasil-kurtuldu>)

[9] Ragıp Zarakolu, “Kıyıda Halaya Durmak”, Evrensel, 19 Mart 2019, s.2.

[10] Pakrat Estukyan, “İnsan Odaklı Tarih”, Yeni Yaşam, 19 Şubat 2019, s.7.

[11] Emre Tansu Keten, “Masis Kürkçügil: Önemli Olan Halkın Tarihsel Bilincidir”, Yeni Yaşam, 30 Temmuz 2018, s.10.

[12] Serdar Korucu, Halepsizler, Aras Yay., 2018.

[13] Hakkı Keskin, “Ermeni Soykırımını İddialarına İlişkin Politikamız Ne Olmalı?”, Cumhuriyet, 27 Şubat 2019, s.2

[14] “Destici: 100 bin Ermeni’yi Sınır Dışı Edelim”, 7 Şubat 2019...

<https://www.birgun.net/haber-detay/destici-100-bin-ermeni-yi-sinir-disi-edelim.html>

[15] Taner Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Yay., 2001, s.55-56

[16] Vartan Estukyan, “Benim Evim Oğlumun Yanı, Şişli Ermeni Mezarlığı”, 2 Mart 2016...
<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14561/benim-evim-oglumun-yani-sisli-ermeni-mezarligi>

[17] ABD vatandaşı ve Ermeni asıllı Victor Bedoian, 2001’de oturma izni alarak yerleştiği Van Valiliği’nin karşısındaki Sirhan Oteli’nin ismini (Ermenice “Zafer” anlamına gelen) “Vartan” olarak değiştirdi, isim “kışkırtıcı” bularak işletmeye ruhsatı vermedi. Bu olay üzerine Van İdare Mahkemesi’nde açılan dava önce reddedildi, daha sonra da AB uyum yasaları çerçevesinde mahkeme Bedoian’ı haklı buldu. 2002 yılında kısa süreyle açılan “Vartan Oteli”nin bu kez “izinsiz tadilat” yapıldığı gerekçesiyle Turizm Bakanlığı’nca işletmesi durdurulmuştu...

[18] Yusuf Ziya Cansever, “Gayane Gevorgyan: Kardeşiz, Kucaklaşmalıyız...”, Cumhuriyet Sokak, 8 Mayıs 2016, s.23.

[19] Önder Elaldı, “Dersim’in Kayıp Ermeni Kızını Anlattık”, Özgürlükçü Demokrasi, 20 Şubat 2017, s.11.

[20] Ayşe Hür, Öteki Tarih 1, Profil Yay., 2012.

[21] Verjine Svazlian, Ermeni Soykırımı-Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları, çev: Tigran T. Voğormiyacıyan-Petros Çavikyan, Belge Yay., 2013.

[22] Krikor Balakyan, Ermeni Golgotası, Çev: Ali Çakıroğlu-Stephen Ohanian, Belge Yay., 2014.

[23] Eyyüp Güven, “Dêrik Ermenileri: Bereket”, Gündem, 26 Nisan 2016, s.14.

[24] Geçerken anımsatalım: Bahriye Ataşesi Hans Humann, Walter Holstein'dan gelen bir telgrafın kenarına düştüğü 13 Haziran tarihli bir notta (Freiburg Askeri Arşivi: RM 40/v.456, tarih 17.6.1915) Almanların rolünü tüm derinliğiyle gün ışığına çıkarıyor: “Ermeniler, Ruslarla birlik olup ihanette bulunmaları nedeniyle, yok ediliyor. Bu katı ama faydalı. Maalesef sefirimiz, yürüttüğümüz politikayı olumsuz etkileyecek şekilde bu konudaki şikâyetlerinden vazgeçemiyor. Talat Bey daha yakın zamanda bu konuda kendisine gönül rahatlığıyla şu cevabı verdi: Sizin için daha iyi bir müttefik olabilmek uğruna Ermenilerden kurtuluyoruz; yani bunun sonucunda iç düşmanın zayıflatmadığı bir ortağınız olacak.” (Ragıp Zarakolu, “Ermeni Soykırımı’nda Almanların Sorumluluğu: Soykırımı Yardım ve Yataklık”, Evrensel, 21 Nisan 2015, s.4.)

Almanların soykırımdaki rolü daima göz ardı edilmiştir. I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda yedi binin üzerinde Alman subayı ile otuz beş bin erbaş ve er, İstanbul ve Trabzon’dan Kudüs’e kadar bütün bölgelerde görev yapmışlardır.

II. Dünya Savaşı’nda ise, bunların büyük bölümü Nazi teşkilâtının iskeletini oluşturacaklardır.

“Ermeni Tehciri” emrini veren Osmanlı Genelkurmay Başkanı Schellendorf’un emir subayı Ribbentrop, Hitler’in dışişleri bakanı olacaktır.

Osmanlı’da Ordu Kurmay Başkanı olan Von Papan, Hitler’in başbakanıdır.

Von Neurathve Pohl, SS birlikleri ve toplama kampları komutanlığı, Van’a kadar giden Dönitz Dz. K.K. ve Hitler’in intiharından sonra da Devlet Başkanlığı yapacaklardır.

Osmanlı subayı Höss, Auschwitz-Birkenau toplama kamplarını kurmuştur.

Von Manstein Kurmay Başkanı Rust ise insanlar üzerinde deney yapılmasını geliştiren

bakandır.

Gürtner, Hitler'in adalet bakanı, Von Scheubner-Richter Erzurum konsolosudur.

Yahudi soykırımını gerçekleştiren Naziler, ilk stajlarını Ermeni soykırımıyla Anadolu'da yapmışlardır. (Namık Çınar, "Geleneksel Türk Travması: Soykırım!", Taraf, 28 Nisan 2014, s.10.)

[25] Temel Demirer, "Komşularım(ız)a, Kiropiler'e Çorum'da Ne Oldu?", Kaldıraç, No:166, Nisan 2015.

[26] https://tr.wikipedia.org/wiki/Kiryopi_ailesi&hl=tr&gl=tr&strip=1&vwsrc=0

[27] Cemaatlere göre ayırım yapılmamış 1902 yılı Ankara Vilayet Salnamesi'ne göre kazada yaşayan müslüman olmayanların sayısı 1.307 kişi olarak kaydedilmiş (toplam nüfus 80.973), cemaatlere göre ayırımın yapıldığı 1907 Salnamesi'ne göre ise de Çorum merkez kazası: 555 Rum, 1.231 Ermeni ve 113 Kıpti olmak üzere toplam 84.936 kişi olmuştu. (Kemal H. Karpat, "Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler", TVY Yay., s.210.)

Değişik Çorum şer'iyeye sicil kayıtlarına göre, XIX.yüzyılın ortalarından itibaren Ermeni nüfus; Pazar, Kubbeli, Sancaktar, Hacı Yusuf, Şeyh Eyüp, Atıcı Ali Evveli, Acel-i Ula, Atıcı Ali Ula, Sofular, Çakır, Umid Halife, Çakıryan, Gülabibey ve Emin Halife mahallelerinde ikamet ettiyse de en çok Çömlekçi mahallesine yerleşti ve kaza sakinleri bu mahalleyi Ermeni mahallesi olarak tanımladı. Yine aynı şer'iyeye sicil kayıtlarına göre Ermeniler; demirci, kalaycı, bakırcı, terzi, attar, kazzaz (ipek böceği yetiştiren ve ipek satan), kasap, marangoz, eczacı, dava vekili ve en çok da tüccar olarak çalışmaktaydı.

Çorum Ermeni cemaati, Yozgat murahhaslığı vasıtasıyla Sis (Kozan/Adana) Katolikosluğuna bağlıydı. Ayrıca Çorum Ermenileri içinde Katolik ve Protestan olanlar da bulunmaktaydı...

Merkez Çepni Mahallesi, 24 pafta, 313 ada, 1 parselde bulunan ve “depo” kullanımlı kilise binası 1983 yılında tescil edilmiş...

Kemal H. Karpat'ın çalışmasına göre Çorum'da, 1893 yılında, yani kilisenin yapılışından yaklaşık 21 sonra 497 Ermeni (yaklaşık 100 hane) yaşadığına göre, bu tarihlerde bir kilise, cemaat için yeterli olabilirdi.

Çorum çevresinde bulunan ve günümüze ulaşan Ermeni kiliseleri üzerinde kısa bir araştırma yaptıktan sonra, Aziz Gevorg Kilisesi mimari yapısına en uygun düşen binanın, kendisinden yaklaşık 30 yıl sonra inşa edilen ve Gümüşhacıköy'de bulunan, Cumhuriyet sonrasında Maden Camii olarak kullanılmış Aziz Karabet Kilisesi (“The Inventory of Armenian Church Properties conducted for and by the Ottoman Government in 1912-1913”, 1978, Ermeni Patrikhanesi Ofis Kopyası no.385... Amasia Sanjak - Kyumush Hajikyoyi kaza - Kyumush-Madeni village - St. Karapet Church, 1320”) (1902/3) ile “tıpkılık” taşır.

Kilise, tipik bazilika plan şemasında, 3 nefli olarak yapılmıştı. Bugün narteks ve bema bölümleri yıkılmış olan binanın sadece naos bölümü kalmıştır. Binanın çatı örtüsü yıkılmış ve iptidai bir çatı örtüsü ile kapatılmıştır. Kilisenin adının Aziz Gevorg Kilisesi olduğunu bulabildim. (Kaan Köksal, “Çorum Surp Gevork Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, 11 Ağustos 2015... <http://kaankoksal.blogspot.com/2015/08/corum-surp-gevork-kilisesi-uzerine-bir.html>)

[28] “Çorum da Ermeniler”, Arkeoloji Dünyası, 9 Mart 2018...

<https://www.facebook.com/arkeolojidunyasiii/posts/%C3%A7orum-da-ermeniler%C3%A7orum-ili-merkezinde-20-y%C3%BCzy%C4%B1l-ba%C5%9Flar%C4%B1na-kadar-ya%C5%9Fad%C4%B1%C4%9F%C4%B1-s%C3%B6ylen/2303499789676941/>

[29] Çorum Şerhiye Sicilleri Katalogları, C.I-II, Çorum Belediyesi, Çorum, 2009... ÇŞSK, C.I, s.108, 119, 136, 150-151, 159, 169, 172, 180, 183, 206, 219, 227, 229, 231, 235, 237, 267, 324, 336, 346-7, 404, 418, 451, 452, 614.

[30] Vahram Dadrian, *To the Desert, Pages From My Diary*, Agop J. Hacikyan (tr.), Ara Sarafian (ed.), Gomidas Institute, Princeton and London, 2003, s.6.

[31] Korkmaz, Şerif, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat - II. Meşrutiyet)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003., s.175-176.

[32] Korkmaz, s.88.

[33] Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev.Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.210. Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi'nde yer alan 1914 resmi istatistiklerinden sonra Anadolu'daki nüfusu gösteren listelerde, Karpat'ın verdiği sayılar erkek ve kadın olarak ayrıntılı bir şekilde verilmektedir. Buna göre, Çorum'daki toplam 1231 Ermeni'nin 654'ü erkek ve 577'si kadındır. Sungurlu'daki 1863 Ermeni'nin 944'ü erkek, 919'u kadındır. Mecitözü'ndeki 318 Ermeni'nin 153'ü erkek, 165'i kadındır. İskilip'teki 43 Ermeni'nin de 39'u erkek, 4'ü kadındır. Mecitözü haricindeki yerlerdeki erkek nüfusun kadın nüfusa fazlalığı ailesi başka bir yerde olduğu hâlde buralara çalışmak için gelen Ermenilerin varlığını düşündürmektedir. Bk. Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914- 1918, C.I, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2005, s.647.

[34] ÇŞSK, C.I, s.377, 437, 491-2, 496, 507, 534, C.II, 591, 925, 953, 995, 976, 1011, 1023, 1035, 1040, 1046, 1070, 1086, 1090, 1106, 1144, 1161, 1174, 1177. Korkmaz'da bazı mahalle isimleri farklıdır. Bk. Korkmaz, s.85.

[35] Korkmaz, s.88.

[36] ÇŞSK, C.I, s. 279, 309, 340, 345, 347, 377, 386, 529, 543, C.II, 612, 614, 842-3, 872, 968, 992, 1004, 1023. Ayrıca bk. Korkmaz, s.292, 302, 370.

[37] ÇŞSK, C.II, s.843-844.

[38] Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Tome Premier, Paris, 1892, s.300. Keza 1907 yılına ait Ankara Salnamesi'nde ve bu çalışmada kendisinden bol bol bahsedeceğimiz V. Dadrian'ın hatıralarında şehirdeki Ermeni kilisesinden birkaç defa bahsedilmektedir. Dadrian, s.6-19.

[39] Korkmaz, s.176.

[40] Dadrian, s.6. Dadrian, babasının Çorum'da Hilal-i Ahmer'e, Donanma Cemiyeti'ne en çok bağışta bulunanlar arasında olduğunu yazmaktadır. Bk. Dadrian, s.10.

[41] Salname-i Vilayet-i Ankara, 1318, s.255; Salname-i Vilayet-i Ankara, 1325, s.290.

[42] Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C.VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.187- 282.

[43] Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie*, Tome Premier, Paris, 1892, s.300.

[44] Dadrian, s.6. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri'nde, Çorum'da, 1905 yılında Ermenilerin bir idadisinin bulunduğu iddia edilmektedir ki, yanlıştır. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839- 1924*, C.VI, Mehmet Alkan (Haz.), Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s.128.

[45] *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*, s.76, 128-9.

[46] Dadrian, s.7-9.

[47] Dadrian, s.10-12.

[48] Dadrian, s.14-18.

[49] Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C.I, s.446, 453.

[50] Marzofan 1915, The Diaries of Bertha B. Morley, Hilmar Kaiser (ed.), Gomidas Institute, Ann Arbor, Michigan, 2000., s.57.

[51] Raymond Kevorkian, The Armenian Genocide, A Complete History, I.B.Tauris, London, New York, 2011, s.513.

[52] Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920), s.158-159, 495; Karaca, Taha Niyazi, Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk-Ermeni İlişkileri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005., s.203-205.

[53] Ömer Turan, "Çorum'da Ermeniler ve Ermeni Tehciri", Yeni Türkiye, No:60, 2014...
<https://studylibr.com/doc/2058724/%C3%A7orum-da-ermeniler-ve-ermeni-tehciri>

[54] "24 Nisan 1915 - 24 Nisan 2019 Soykırımın 104. Yılı, Ermeni Halkı İçin İstirap ve Acı Dolu Yüz Dört Yıl, Türk Devletinin İnkâr ve Yalan Dolu Yüz Dört Yılı", Bolşevik Partizan, 9 Nisan 2019...
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=356140051690022&id=100018820904632

[55] "Vatandaşlık İade Edilsin", Taraf, 5 Mart 2014, s.12.

[56] Namık Durukan, "HDP'den KCK'ya İlk Eleştiri", Milliyet, 11 Ocak 2014, s.17.

[57] Abdullah Öcalan'ın 23 Şubat 2013'te BDP heyetine söylediği şu sözler gibi: "Kürtler kendilerine yer arıyorlar. Kürtlerin devletten dışlanmaları son yüzyıldır. Abdülhamit bile

onlara yer verdi. Mustafa Kemal de başta yer verdi. Devreye giren İsrail lobisi, Ermeni ve Rumlar, 'Kürtler ne kadar dışlanırsa o kadar başarılı oluruz' diyorlar. Bu paralel devlettir. Bin yıllık bir gelenektir." (İrfan Aktan, "Velev ki Ermeni, Yahudi, Rum Lobileri Var", Radikal İki, 19 Ocak 2014, s.3.)

Çünkü Ermeni lobisi sözü, devlet söyleminin favori kavramıdır. Bahsi geçen ise esasen soykırım sonrası canını mucize kabilinden kurtarabilmiş Anadolu Ermenilerinin soykırımın tanınması yönünde mücadele veren aktivist kesimidir. Yoksa Diaspora Ermenilerini de yekpare bir bütün görmenin bir mantığı yok. Gelgelelim bu genelleme kolaycılığı, Cumhuriyet tarihi boyunca da Türk kimliğini gayrimüslim azınlık karşıtı bir temel üzerine inşa eden devlet geleneği açısından hep pek makbul oldu. Ve o genellemeler, tarih şahittir ki, en büyük kıyımların gerekçesine dönüştü. (Karin Karakaşlı, "Bugünün Tarihi", Radikal İki, 26 Ocak 2014, s.2.)

[58] "Ahmet Türk, Êzîdî, Süryani ve Ermenilerden Özür Diledi", Cumhuriyet, 17 Aralık 2014, s.13.

[59] "Meclis'e Ermeni Soykırımı İçin Özür Teklifi", Taraf, 26 Kasım 2014...
<http://www.taraf.com.tr/guncel/meclise-ermeni-soykirimi-icin-ozur-teklifi/>

[60] '1896'nın 26 Ağustos'u idi... Galata'da güneş tarihinde ilk kez böyle doğacaktı...

26 Ağustos 1896 sabahı 26 devrimci, Galata'da bulunan Osmanlı Bankası'na bir baskın düzenlediler. Bankanın 150 çalışanını rehin aldılar ve Sultan Abdülhamit'e iletilmesi için şu bildiri yayınladılar:

"-Şu anda İstanbul'da gerçekleştirilen katliamın hemen durdurulması;

-Bankaya silahlı saldırıya son verilmesi;

-Tarafınıza özel yazışmalarla bildirildiği gibi Ermeni reformlarının Ermeni Devrimci Federasyonu Merkez Komitesinin önerdiği tadilatla birlikte ifasına dair yazılı teminat verilmesi;

-Mevcut olaylardan dolayı tutuklanan bütün Ermeni devrimcilerinin serbest bırakılması;

Aksi hâlde, binayı içindeki herkesle birlikte havaya uçurmak zorunda kalacağız.

Ermeni Devrimci Federasyonu Merkez Komitesi Temsilcisi”

14 saat sonra Abdülhamit adına bir Paşa ve Fransız konsolosundan oluşan bir heyetle yapılan görüşme sonunda eylemlerine son verdiler.

Eyleme katılan 4 devrimci hayatını kaybederken beşi yaralıdır. Yaralı ve sağ devrimciler anlaşma gereğince sahilden bir vapura binip Fransa'ya giderler.

Tabi ki Abdülhamit anlaşmaya uymayacak, birinci maddede belirtildiği üzere İstanbul'da süren Ermenilere yönelik katliam devam edecektir. Daha önce Paris'te sözü verilmiş reformlar da yapılmayacaktır.

Baskını gerçekleştiren devrimciler 200 adet el yapımı bombanın yanı sıra baştan aşağı silahlıdır. Baskın sırasında dışarıdan müdahale edilmesi ihtimaline karşı Galata'nın üç noktasında da ekipler oluşturmuşlardır.

Osmanlı topraklarında hele hele İstanbul'da bu boyuttaki ilk şehir gerillası deneyimidir Osmanlı Bankası baskını. Kuşkusuz bir çok eksikliği de içinde barındıran bir deneyimdir.

Bu tarihte 'Şehir Gerillasının El Kitabı' yoktur; 70 yıl sonra basılacaktır çünkü. Latin Amerikalı şehir gerillacı devrimciler de henüz yeryüzünde yoktur.

Yıllar sonra şehir gerillası olarak mücadele etmeye karar veren Küçük Asyalı (Türkiyeli) bazı sosyalistler ise Ermenileri görmedikleri için bu deneyimleri de bilmeyeceklerdir. Onlara ilham kaynağı olması için Tupac Amaru gibi örgütlerin deneyimleri, Carlos Marighella'nın kitapları, Vietnamlı Ho-Chi-Minh'in savaş taktikleri gerekecektir.

[61] Işık Kansu, "Ahmet Telli: Tarlakuşlarının Sesleri Bozkırda", Cumhuriyet, 30 Aralık 2018, s.12.